

Overbygård - en boplads med »underjordiske« huse

En foreløbig meddelelse om udgravninger på en boplads med en hidtil ukendt bosætningsform.

Af Jørgen Lund

I slutningen af 1960-erne blev store dele af Danmark fotograferet systematisk fra luften med det formål, at finde flere og nye arkæologiske objekter. Den praktiske side af sagen blev udført af den engelske arkæolog J. K. St. Joseph (1).

Disse overflyvninger, der blev foretaget i flere omgange og på forskellige årstider, øgede antallet af bopladsfund ganske betragteligt og især dukkede mange nye forekomster op i det vestlige Jylland, men også for Østjyllands vedkommende, hvor mængden af oldtidsbopladser hidtil havde været ganske ringe, var der tale om en betydelig forøgelse.

På de fleste luftbilleder af disse oldtidslandsbyer ses huller efter tagbærende stolper, væggrofter samt svære hegn og palisader som mørkere prikker og linier. Men inden for det østlige Limfjordsområde er bemærket et andet markant træk, idet husene på nogle af bopladserne markerer sig som tydelige, udfyldte, rektangulære mørke felter uden spor efter stolpekonstruktioner. Betingelsen for, at sådanne billeder kunne fremstå, måtte være den, at husgulvene var stærkt forsænket i forhold til den nuværende overflade.

Fra det østlige Limfjordsområde kendes nu to sikre bopladser med neddybede huse (2), og på yderligere to lokaliteter synes tilsvarende huse at være til stede (3). Det sted, hvor huse med forsænket gulv ses tydeligst, er Overbygård ved Stæ i det sydlige Vendsyssel. Bopladsen, hvorpå der findes 10-14 neddybede huse (se fig. 1), ligger på sydsiden af en fintsandet bakke,

der hæver sig til ca. 18 m.o.h. Jorden på og omkring bopladsen består af let sandmuld, som har været nem at dyrke. Området vest og nord for bakken har i jernalderen udgjort en større sø med fine muligheder for jagt og fiskeri. I den nærliggende Limfjord (4) har man sandsynligvis samlet østers og muslinger, idet flere små, men desværre udaterede, gruber med skaller er fundet på markerne omkring bopladsen.

Rent drikkevand har heller ikke voldt problemer; i bakkens vestende - ca. 300 m. fra bopladsen - findes flere kildevæld, hvoraf en enkelt stadig er virksom. Så alt i alt må stedet betegnes som ideelt for et jernalderligt bondesamfund. Undersøgelsen af Overbygård-bopladsen blev indledt i 1973 og ved den lejlighed foretoges en række mindre snit i en del af de neddybede anlæg (5). Prøvegravningen gav visse antydninger m.h.t. konstruktionen, men om funktionen kunne der intet siges på daværende tidspunkt. For at få mere hold på, hvordan disse anlæg egentlig havde set ud, blev der i 1974 gennemført en større undersøgelse af et af disse. Et område på ca. 500 m² beliggende nogenlunde centralt på bopladsen blev afdækket til den lyse undergrund. Omtrent midt i det afdækkede areal tegnede sig et stort, mørkt fyldskifte, der var orienteret nær øst-vest. Det var ca. 22 m. langt og det havde svagt buede langsider med en største bredde på 6 m. Omkring fyldskiftet (1790 BA) sås adskillige stolpehuller og mindre uregelmæssige gruber og umiddelbart vest for BA dukkede østgavlen af endnu et neddybet hus frem (1790 BP).

Ingen af de stolpehuller, som fandtes lige under pløjelaget dannede kombinationer i form af huse eller andre mere solide konstruktioner, ligesom der heller ikke blev konstateret nogen forbindelse mellem hullerne og det store fyldskifte.

1790 BA blev inddelt i en række felter (fig. 2 a), således at der fremkom en længdeprofil og adskillige tværprofiler, hvori hele hændelsesforløbet kunne aflæses. I et par af felterne foretoges systematiske skåropsamlinger for om muligt at spore ændringer i den keramiske udvikling fra top til bund (6). I de resterende felter opsamledes kun karakteristiske skår og større dele af kar.

Alle felter blev tømt til den gullige, sandede undergrund, hvori sås en række fyldskifter, som markerer de primære konstruktioner i huset (husene).

De fyldskifter, som ses på plantegningen fig. 2 a repræsenterer mindst to forskellige byggefaser; i det følgende vil det blive forsøgt at udskille de enkelte beboelsesfaser fra hinanden, og derfor er det nødvendigt at betragte længdeprofilen (fig. 2 b) lidt nærmere. Lagene heri viser tydeligt, at der har været beboelse i den store nedgravning i tre på hinanden følgende gange, idet man kan udskille tre klare gulvlag, nemlig lagene 1,5 og 11, der i den vestlige halvdel overvejende bestod af ler. Endvidere er der grund til at bemærke sig lag 3, som er et decideret flyvesandslag (7). Laget ligger direkte på lag 1 (= beboelsesfase 1) og det findes over hele huset, ligesom det er trængt ned i stolpehuller og vægggrøfter, hvorved det bliver muligt at afgøre, hvor de bærende konstruktioner tilhørende fase 1 har stået. Beboerne i fase 1-huset må have fjernet tag- og vægtømmeret samtidig med, at de opgav

bosætningen, for ellers kunne flyvesandet naturligvis ikke være trængt ned i huller og grøfter. Foruden de tre gulvlag i profilen viser forskellene i vægggrøfternes og stolpehullernes bundniveauer, at bosætning har fundet sted i flere omgange.

Vægggrøfterne var i gennemsnit 30 cm brede med et U-formet tværsnit. Som det fremgår af fig. 2 b er der adskillige steder iagttaget stolpehuller i disse grøfter. Stolperne, der har været forsænket en smule under grøfternes bund, er tætstillede, uden at de dog danner en sammenhængende væg. Stolpehullerne måler i gennemsnit 25 cm, så der er tale om en temmelig kraftig vægkonstruktion. Der er ikke fundet spor efter det tætningsmateriale, som har været nødvendigt for at hindre det fine sand i at trænge ind i huset.

Fase 1-huset.

Som tidligere bemærket under omtalen af længdeprofilen er det karakteristiske flyvesandslag føjet ned i stolpehuller og vægggrøfter tilhørende fase 1-huset. Dette giver mulighed for med sikkerhed at sige, at dette hus har haft vægggrøft i hele den vestlige halvdel. Østendens vægkonstruktion er det derimod ikke muligt at udtale sig om, men selv om vægggrøften mangler kan vægforløbet alligevel skitseres: langs nordsiden er markeret en »terrassekant« (se fig. 2 a), som er opstået i forbindelse med udvidelsen i fase 2 - afgravningen fundt sted fra et højere niveau, hvorved »terrassekanten« opstod. Østgavlen er uden spor efter væg, men en nogenlunde sikker grænse kan dog drages ved ca. 170 m. øst (se fig. 2 b), hvor der ses et kraftigt »spring« i terræn, ligesom gulvlaget kan følges hertil. Sydsiden er uden sikre spor efter væggen. Iøvrigt er det ikke noget særsyn, at netop jernalderhusenes østender har svagere og mere uregelmæssige konstruktioner; det er et træk, som af og til er iagttaget ved andre huse fra denne tid.

I husets vestlige halvdel ses to par større stolpehuller: HR, HX, HZ og IT. Heri har de tagbærende

Fig. 1. Luftfoto af jernalderbopladsen ved Overbygård.

Foto: J. K. St. Joseph.

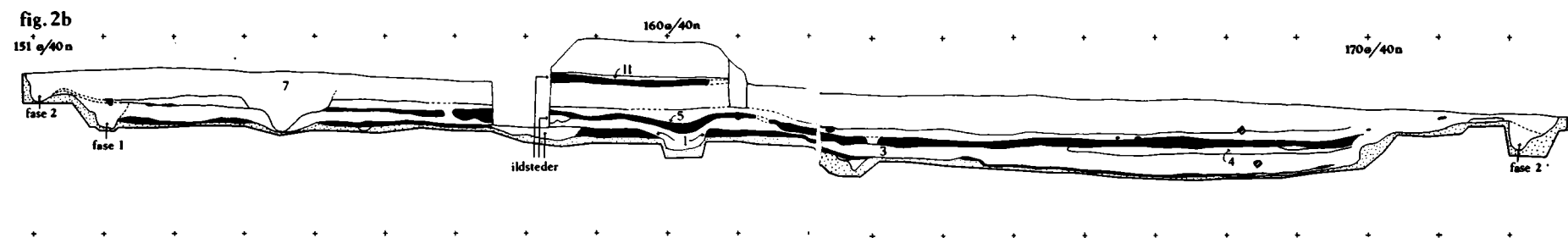

Fig. 2b. Tegning af øst-vestlig længdeprofil gennem 1790 BA, set fra syd.

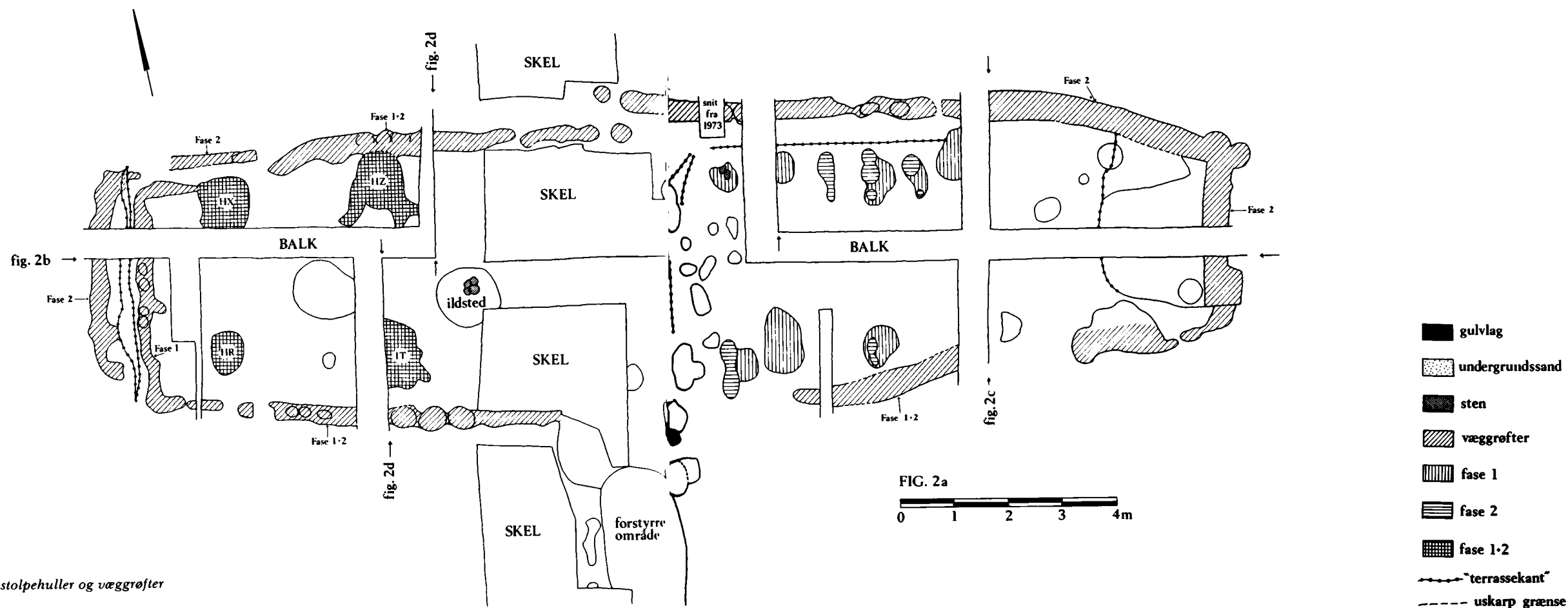

Fig. 2a. Plantegning af 1790 BA med stolpehuller og væggrofter indtegnet.

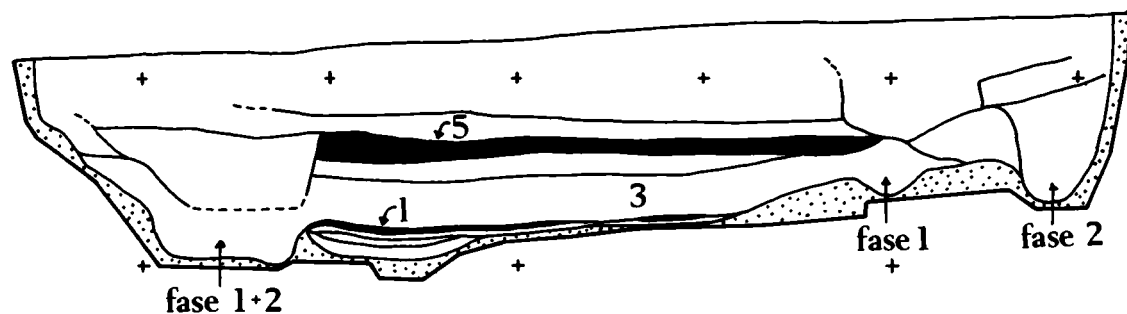

Fig. 2c. Tværprofil i østenden.

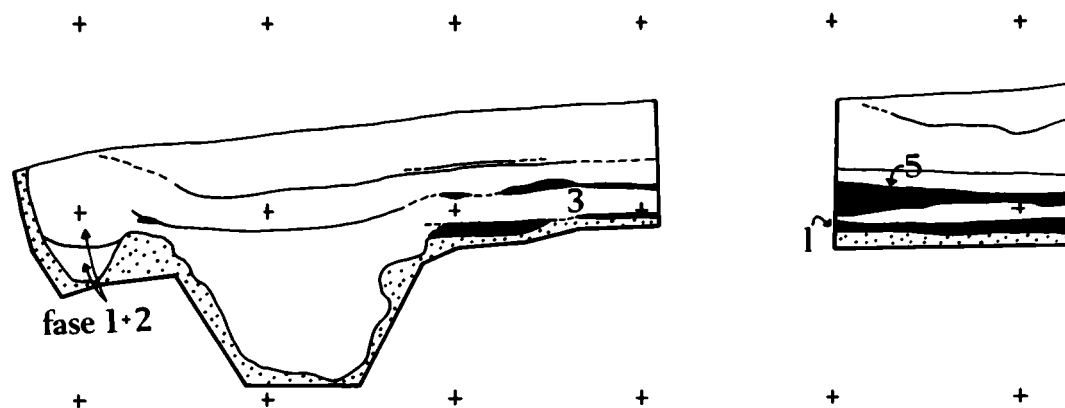
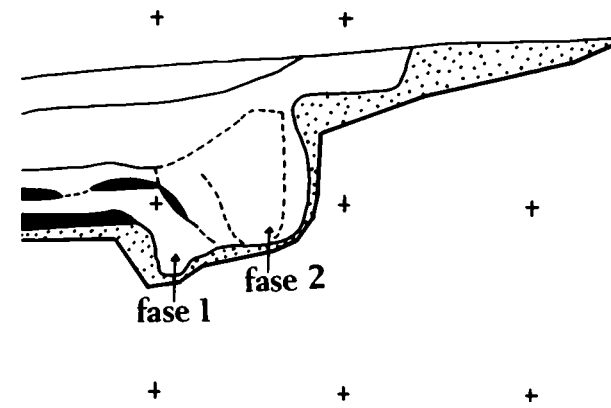

Fig. 2d. Tværprofil i vestenden.

Fig. 2c. Tværprofil i østenden.

stolper stået. I fase 2 anvendes de samme huller, men eftersom disse stolper udgår fra et højere niveau, findes der mod bunden bevaret tyndere flyvesandslag - nok til sikkert at vise, at fase 1-stolperne også har stået her. De tagbærende stolper har været nedgravet ca. 50 cm. under gulvlaget, men på grund af den senere forstyrrelse i hullerne er det ikke muligt at sige noget om deres diameter. I østsiden, hvor der i fase 2 anbringes båseskillerum i nogle af de ældre stolpehuller, kan diameteren måles til mellem 50 og 90 cm. Dybderne stort set de samme som i vestenden, nemlig mellem 35 og 50 cm. Væggrøfter og stolpehuller hørende til fase 1-huset er markeret på fig. 2 b.

Gulvet i hus 1 lå umiddelbart på det gule undergrundssand. I vestenden, som danner beboelsesafdelingen, bestod laget af ler, der især var tykt og fasttrampet omkring ildstedet, hvor det havde en maximal tykkelse på 20 cm. I resten af den vestlige halvdel havde gulvet karakter af spredtliggende, tyndere lerflager. I den østlige og lavereliggende del af huset bestod gulvet af sort, fedtet jord. Ialt var faldet fra vest- til østgavl ca. 80 cm. Der var ikke tale om noget jævnt fald, idet såvel gulvet i vest som i øst er temmelig plane, men forskellen opstår primært ved, at der omtrent ud for indgangspartiet (se fig. 2 a) findes et smalt, tværgående parti, der danner en art lav trappe mellem beboelse og stald. Langs denne trappes østside ses iøvrigt en mængde større og mindre stolpehuller, der formentlig skal sættes i forbindelse med en tværvæg.

I husets midtlinie, omkring 158 m. øst, fandtes ildstedet. Det var cirkulært med en diameter på ca. 1,40 m; det var anlagt i en flad grube i undergrunden på en mindre fundering bestående af fire håndstore sten. Lerlaget havde en tykkelse på 20 cm og dets øverste lag - kappen - bestod af adskillige tynde lag, spor efter udbedringer af ildstedet. Følgende billede synes da at kunne gives af fase 1-huset: Det er ca. 17 m langt og ca. 5 m. bredt; dets gulv er stærkt forsænket

og eftersom huset ligger på skrånende terræn og da der samtidig er tilstræbt et ret plant bundniveau betyder det, at gulvet i nord ligger ca. 1 m. under overfladen, mens dybden i syd er ca. 0,60 m. Midt på den sydlige langside findes indgangspartiet, som fører direkte ind til en smal mellemgang, hvorfra der mod vest er adgang til beboelsesafdelingen med det store ildsted. Hvad angår den østlige halvdel er brugen ikke sikkert bestemt, men sandsynligvis har den fungeret som stald, selv om spor efter båseskallerum mangler. Taget bæres af to indre rækker langsgående stolper, mens væggen i den vestlige del bestod af tæstillede, svære stolper, hvis mellemrum formentlig har været udfyldt med ler. Østendens vægkonstruktion er derimod uvis.

Fase 2-huset.

Dette hus, der bygges direkte oven på flyvesandslaget, er af samme konstruktion som det lige omtalte. Det er igen fyldjorden i stolpehuller og vægggrøfter, som gør det muligt at udskille denne husfase, ligesom naturligvis højere bundniveau i stolpehullerne spiller en rolle.

På et par punkter ændres dette i forhold til det forrige. Det kommer bl.a. tydeligt til udtryk ved vestgavlen, hvor den højestliggende vægggrøft hører til hus 2 og det bemærkes, at huset herved forlænges med 70-90 cm. En endnu større arealudvidelse finder sted i østenden, hvor gavlen forskydes ca. 3 m. mod øst. Ligeledes udvides østenden i nordlig retning; det drejer sig om ca. 60 cm regnet fra den ovenomtalte »terrassekant« (se fig. 2 a). Mod syd er det umuligt at sige noget om eventuelle ændringer i vægforløbet, men der er ikke gjort iagttagelser, som peger i retning af nogen vægforskydning. Det hænger måske sammen med indgangspartiets placering på denne langvæg.

I vestenden synes den sydlige vægggrøft også genanvendt, mens forholdene ved nordvæggen her er

mere usikre. I det nordvestlige hjørne ses to vægggrøfter i forskelligt niveau og den nordligste korresponderer med den højestliggende gavlgroft - fyldjorden tyder ligeledes på samhörighed. I resten af vægforløbet er det vanskeligt at afgøre, om der faktisk kan udskilles to vægggrøfter; en enkelt iagttagelse skal dog omtales nærmere. Ved den smalle balk omkring 157,5 m. øst blev der foretaget et snit, som viste, at vægggrøften her opløste sig i to stolpehuller, hvoraf den nordligste og mindst forsænkede givetvis hører til fase 2-huset. Forskellen i bundniveau på de to huller er ca. 20 cm, hvilket ret nøje modsvarer niveauforskellen mellem gulvlagene i fase 1- og fase 2-husene. Hvad angår de tagbærende stolper i beboelsesafdelin-

Fig. 3. Oversigtsbillede af staldens nordlige del med båseskallerum, vægggrøft og »terrassekant«.

gen er de placeret oven i de tilsvarende huller fra fase 1-huset.

I østenden ses nu som et nyt træk sikre spor efter båseskilletrum, der i vis udstrækning også er anbragt oven i ældre stolpehuller. Der findes tre ved nordvæggen og mindst en ved sydvæggen (se. fig. 3). Afstanden mellem dem er ca. 80 cm - d.v.s. med plads til et enkelt kreatur i hver.

Som i hus 1 består gulvet også her af ler i vestenden, mens staldgulvet er af jord. Faldet fra vest til øst beløber sig til ca. 50 cm - en udjævning i forhold til fase 1-huset, som skyldes sandfygningslagets planerende virkning. Af længdeprofilen fig. 2 b fremgår det, at lag 3 i østenden er næsten dobbelt så tykt som i vest. Kun på et enkelt sted har det været nødvendigt at opfylde en mindre, flad grube heri, inden byggeriet kunne sættes igang (se længdeprofilen lag 4). Ildstedet lå ca. 20 cm. over det ældre ildsted og det var forskudt en smule mod nord i forhold til dette - en tilsvarende forskydning sås ved hus 3. Ildstedet var anlagt i en flad grube, som i bunden var fyldt med fint sand, der nu fandtes at være hvidbrændt. Indgangen havde ligget på samme sted som ved hus 1, men grundet forstyrrelser og det moderne skels beliggenhed er det ikke muligt at sige noget nærmere om konstruktionen på nuværende tidspunkt.

Fase 3-huset.

Som det fremgår af længdeprofilen blev der konstateret endnu et beboelseslag - et hus i lagfølgen. Dette yngste hus ligger helt i toppen af profilen og det markeredes ved, at de øverste 10-15 cm. af lag 7 var opblandet med en mængde små trækulspartikler. Fase 3-huset var - som det eneste - nedbrændt, men dybdepløjning havde ødelagt det næsten fuldstændigt, kun under skellet fandtes rester af såvel ildsted som lergulv (længdeprofil, lag 11), der begge var stærkt krakelerede som følge af branden. Det store

ildsted - hvoraf omtrent halvdelen var bevaret - havde en uregelmæssig stenlægning i bunden.

På grund af dyrkning er hus 3's udstrækning umulig at angive sikkert, men sandsynligvis har det haft en størrelse stort set svarende til hus 2. Flere ting taler herfor; således kan den lige nævnte trækulsholdige bræmme i lag 7 følges gennem hele længdeprofilen, dernæst er der ikke iagttaget stolpehuller uden for BA, som kan tilskrives hus 3, hvorimod der er set enkelte fyldskifter inden for BA og disse hører formentlig til det yngste hus.

Med disse bemærkninger skulle beskrivelsen af de enkelte huses konstruktionsmæssige og funktionelle træk være ført til ende og tilbage står blot at omtale fundene.

Fund.

Fundstoffet domineres naturligvis af keramik og langt hovedparten hidrører fra det yngste, nedbrændte hus. I de to ældste huse, som er forladt i ro og orden, har indvånerne fjernet alt af værdi; hvad der ligger tilbage, er derfor kun enkelte skår og mindre dele af ituslåede forrådskaar - men dog nok til at også husfaserne 1 og 2 kan dateres. Blandt skårene lægger man især mærke til de fortykkede, facetterede randskår og enkelte af disse er desuden ornamenteret med en fingerindtryksliste umiddelbart under randen. På nogle få er denne ornamentik suppleret med en række bestående af indstemplede korsformede figurer (8). Randenes udformning og de nævnte ornament daterer de to nederste beboelsesfaser til ældre romersk jernalder (fig. 4). Fra fase 1-huset stammer tillige det meste af et lerlåg, det måler ca. 12 cm i diam. og det er forsynet med konvekse, 4,5 cm høje sidekanter. På lågets overside findes en båndformet hank med let udvidede fæsteplader. (fig. 5). Hus 3 manglede næsten alt med hensyn til konstruktioner, men det gav til gengæld en mængde oldsager. Midt i

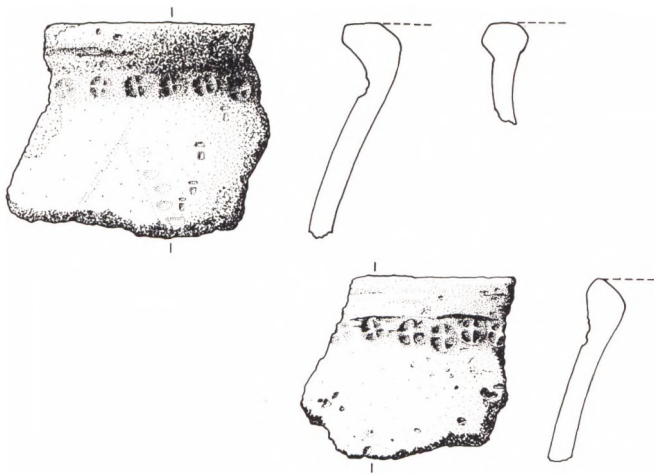

Fig. 4. Randskår med stempelornamentik og fingerindtryksliste.
Fra fase 1. 1:2.

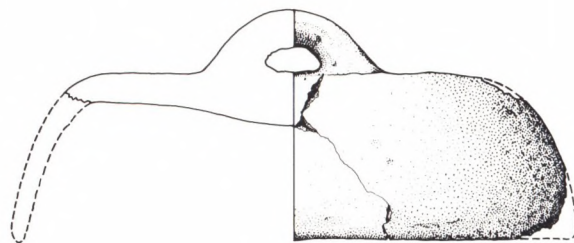

Fig. 5. Lerlåg fra fase 1 eller 2. 1:2.

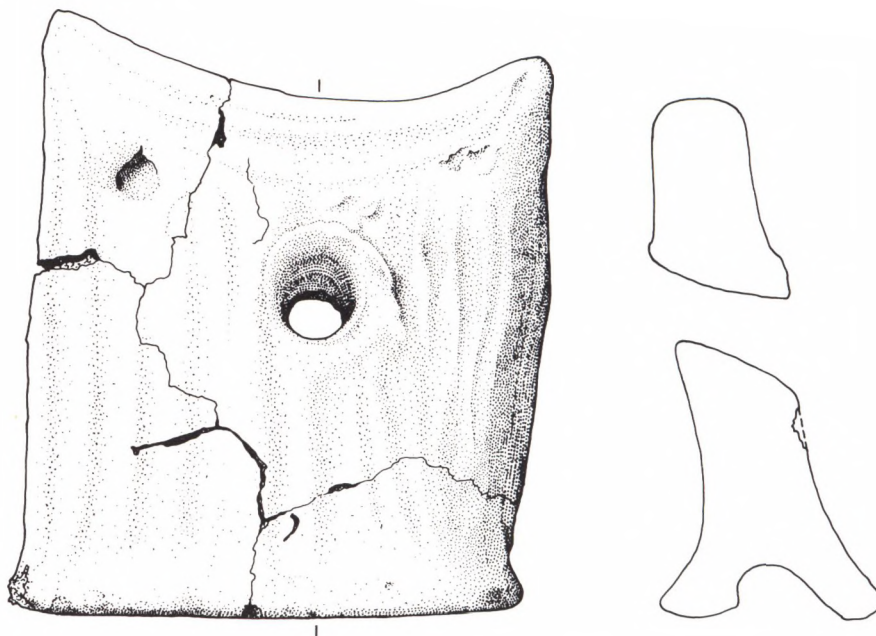

Fig. 5a. Ildbuk fra hus 3. 1:2.

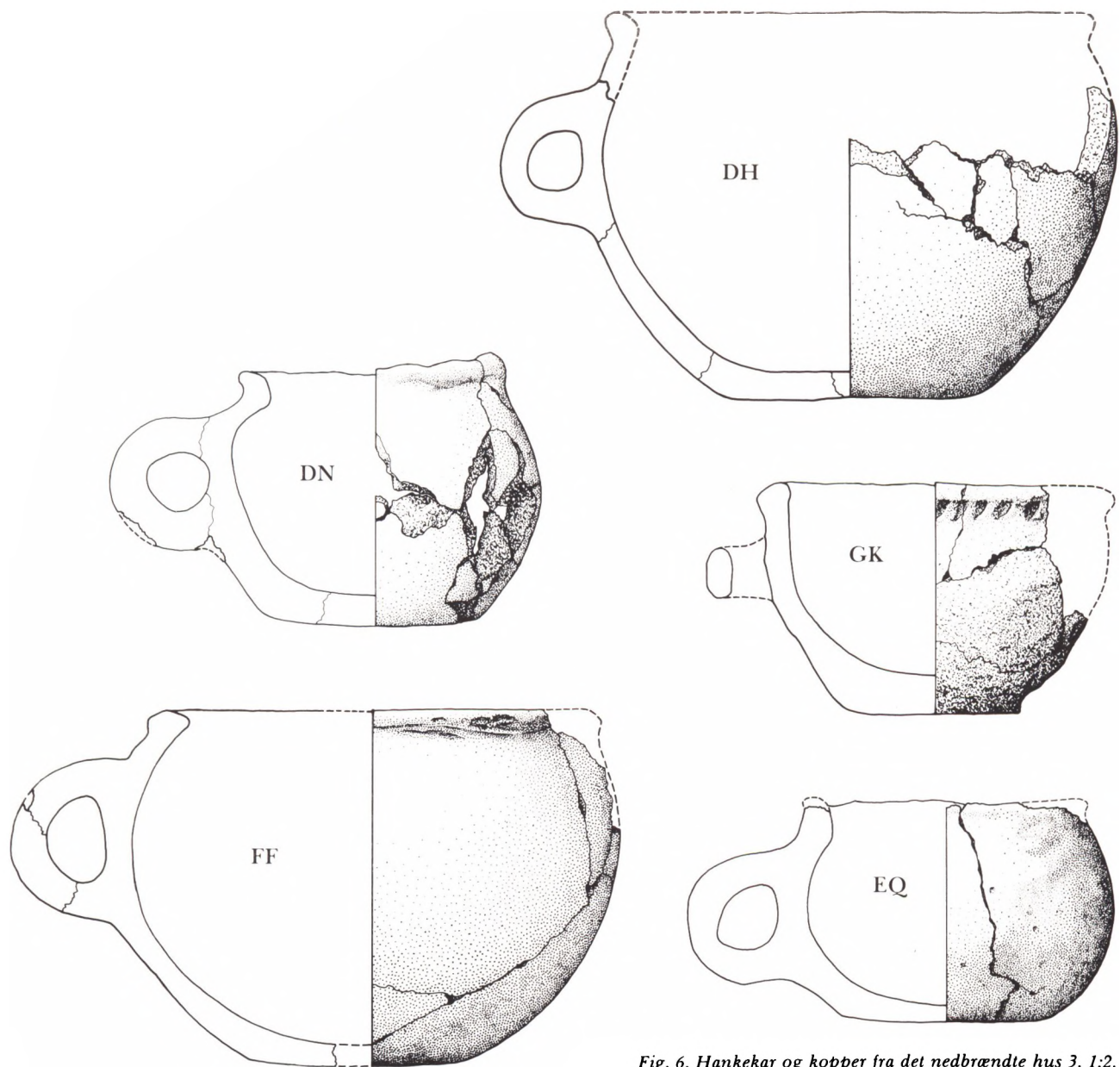

Fig. 6. Hankekar og kopper fra det nedbrændte hus 3. 1:2.

husets vestende - beboelsesafdelingen - fandtes en mortersten in situ og i området mellem denne og ildstedet lå mange søndrede lerkar, hovedsagelig mindre hankekar og små kopper med fortykkede, facetterede rande og X-formede ører - et udvalg ses på fig. 6. Enkelte er fint ornamenterede, det gælder således 1790 EB, hvis side er smykket med regelmæssige, lodrette furer og 1790 EO, der er ornamenteret med stregudfyldte, hængende buer kombineret med cirkelindtryk (fig. 7). Hertil kommer flere større forrådskar med fingerindtrykslister på randens yderside. Desuden blev der fundet det meste af et såkaldt kæmpekar, som dels er karakteriseret ved sin størrelse (højde ca. 75 cm) og dels ved at leret er plantemagret. Der fremkom også adskillige horn fra ildebukke, samt en enkelt fuldstændigt bevaret. Det drejer sig om den smalle, massive type, som jævnlige findes på den tids bopladser (fig. 5a). Som ved fase 1 og fase 2 placerer keramikken hus 3 i ældre romertid.

Metalgenstande er normalt sjældne på den ældre jernalders bopladser, men her fandtes en del. Fra hus 3 stammer således to små jernsyle, samt et par knive af jern. Den ene må nærmest betegnes som en dolk (1790 MP), idet den måler 26 cm. (fig. 8). Fundet af et par jernslugger tyder på, at jernudsmelning har været praktiseret på stedet.

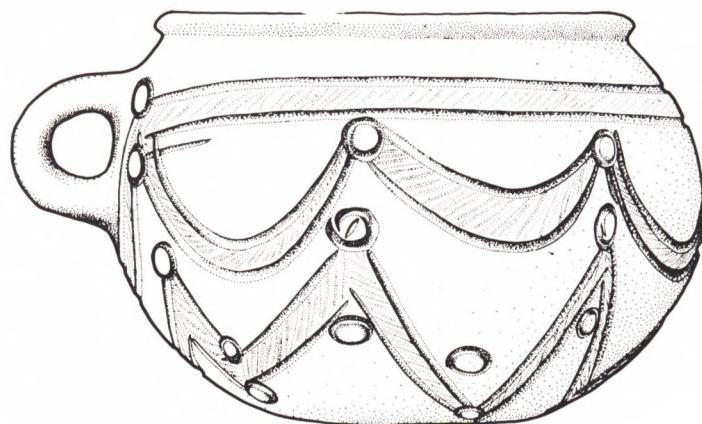
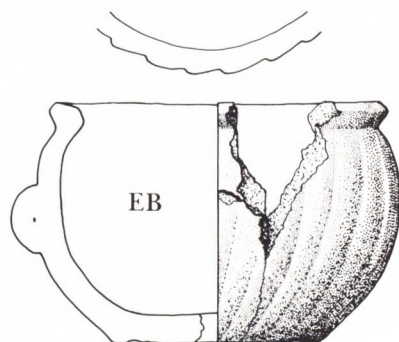
I et af karrene i det nedbrændte hus lå en del korn og frø; en foreløbig bestemmelse viser, at det fortrinsvis er byg, som er til stede, men desuden findes frø af den olieholdige plante, sæd-dodder og endelig er der påvist en mindre portion knuste græsfrø (9). Fundet repræsenterer vel ingredienserne i det måltid, som skulle have været indtaget, om huset ikke var brændt ned.

Udgravningen af 1790 BA viser en måde at bosætte sig på, som ikke hidtil er observeret hverken her i landet eller i vore nabolande. Der er tale om et almindeligt jernalderhus med beboelse i vestenden og staldrum i øst, men med den væsentlige forskel, at

gulvet har været dybt forsænket under den daværende overflade - men hvorfor har man gjort sig det besvær, for der er jo tale om et meget betydeligt jordflytningsarbejde. Det er beregnet, at inden byggeriet ved fase 1-huset kunne komme igang, er der fjernet mellem 50 og 60 m³ sand. Kende man blot dette ene hus, kunne man til nød forstå det, men på Overbygård findes mellem 10 og 14 huse af samme slags som det undersøgte.

Hvilke faktorer kan da tænkes at spille ind?

Umiddelbart tænker man vel på f. ex. klima, erhvervsform og konstruktion, men ingen af disse forekommer rimelige. Havde klimaet haft nogen betydning, skulle man forvente at finde denne bosætningsform andre steder; det gør man ikke. Husene fra den ældre romertid er altid bygget på jordoverfladen; ja, på de thylandske byhøje søger man tilmed i højden. Heller ikke erhvervsformen giver nogen fornuftig forklaring på, hvorfor husene forsænkes. På Overbygård synes traditionelt jernalderlandbrug at have været dominerende. Men konstruktionen da? Nej disse huse her har været mindst lige så tømmerforbrugende som alle andre jernalderhuse, så foreløbigt er situationen den, at der ikke kan gives nogen rimelig forklaring på fænomenet; kun yderligere gravninger på Overbygård og på de tilsvarende pladser i det østlige Limfjordsområde kan måske løse problemet.

EO

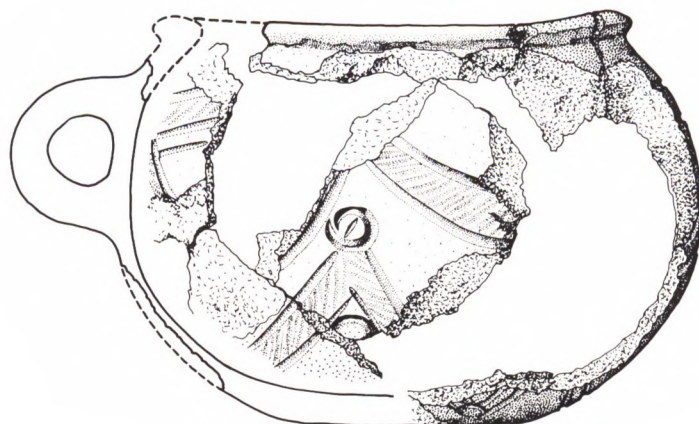

Fig.7. Ornamenterede lerkar fra hus 3. 1:2.

Noter.

1. J. K. ST. Joseph's fotooptagelser befinder sig nu på FHM, Moesgård.
2. Overbygård, V. Hassing s., Kær herred, Ålborg amt. (FMH jr. nr. 1790).
Tofthøj, Sejlflod s., Fleskum herred, Ålborg amt. (FHM jr. nr. 1791).
Ejeren af Overbygård, gdr. Anders Nørgård skal takkes meget, fordi han velvilligt har stillet undersøgelsesområdet til rådighed.
3. Tiendegården, Gudumholm s., Fleskum herred, Ålborg amt. (FHM jr. nr. 1806) og Uglegården, Gudumholm s., Fleskum herred, Ålborg amt. (FHM jr. nr. 1807). Lokalteterne ligger på samme bakkeø som Tofthøj og kun nogle få hundrede meter syd herfor. Ved recognoscering på disse pladser fandtes keramik, som fuldstændig svarer til den, som dukkede op på Tofthøj og det vil sige fra ældre romersk jernalder.

4. I dag er der godt et par kilometer til Limfjorden, men i jernalderen har afstanden formentlig været omkring det halve.
5. Der fandt prøvegravninger sted på såvel Overbygård som ved Tofthøj. Der skal her bringes en tak til Det arkæologiske Bopladsudvalg under Det humanistiske Forskningsråd, som financerede arbejdet.
6. En detaljeret gennemgang af keramikken er endnu ikke ført til ende, men ud fra en foreløbig vurdering synes det ikke muligt at spore ændringer i skårmaterialet fra bund til top i 1790 BA.
7. En tak til docent A. Rode, Kunstakademiet, som har foretaget bestemmelsen af lag 3. ligesom de foreløbige bestemmelser af de brændte korn og frø skyldes ham.
8. Se senest Lysdahl i Skalk 1970:4, s. 8ff.
9. Se note 7.
10. Fig. 4-7 er udført af Elsebet Morville, Moesgård. Fvg. 8 af Preben Delholm, Moesgård.

Fig. 8. Den lange jernkniv fra hus 3. 3:5.